

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

УДК 371

Леся ВИСОЧАН, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фахових методик і технологій початкової освіти ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ЧИННИК ЕТИКО-ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

LESIA VYSOCHAN, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Professional Methods and Technologies of Primary Education at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

LITERARY HERITAGE OF VASYL SUKHOMLYNSKYI AS A FACTOR OF ETHICAL AND ECOLOGICAL EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

У статті розкрито значення літературних творів для дітей Василя Сухомлинського як чинника етико-екологічного виховання молодших школярів. Показано невикористані потенційні можливості літературного спадку Великого гуманіста ХХ сторіччя для формування духовного світу зростаючої особистості. Наведено факти про те, що Василь Олександрович – автор близько 1500 казок та оповідань, а актуальність його творчого набутку щоразу набуває нових аспектів. Потверджено, що його справедливо відносять до когорт дитячих письменників, твори вченого-педагога вирізняються великою виховною силою: будь-яка казка чи оповідання – це своєрідна програма виховання й розвитку дитини, ефективність якої у відсутності прямого дидактизму, нав'язливого менторства.

Ключові слова: казка, оповідання, виховання, гуманізм, В. Сухомлинський.

Summary. In the article, the content of the stories written by V. Sukhomlynskyi in the reading books for the pupils of 2–4 grades (by O. Ya. Savchenko) was considered as these stories reveal the issue of the formation of primary schoolchildren's the formation of humanistic values. The article describes the role and place of fairy tales in the elementary school pupils' socialization process. Tales,

according to V. O. Sukhomlynskyi, create the foundation for the education of spiritual values, and only the last is a prerequisite for the socialization phenomenon of elementary students. A fairy tale, in the opinion of the great teacher, must awake the imagination in the junior's mind, their personal involvement in the events. Then it becomes the inner "I" of a human.

Key words: fairy tale, story, education, humanism, V. Sukhomlynskyi.

Meta: проаналізувати літературні здобутки Василя Сухомлинського в контексті використання їх як чинника етико-екологічного виховання молодших школярів.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Як зазначають науковці, педагогіки-практики, нині назріла гостра необхідність активного екологічного виховання і навчання всіх верств населення, зокрема, і молодших школярів, урахувавши їхні морально-психологічні особливості. Саме початкова школа допомагає сформувати пізнавальний потенціал особистості, яка усвідомлює своє місце в довкіллі через ознайомлення з рослинним і тваринним світом, розкриття взаємозв'язків у природі, вивчення та дослідження рідного краю. Відтак результативність здобуття учнями початкової школи знань, умінь і навичок вимагає ретельного добору шляхів, методів та засобів навчання

і виховання. На наше переконання, художня (літературна) спадщина Василя Сухомлинського, класика українського педагогіки, є тим чинником, який здатний виховати особистість молодшого школяра як гуманіста, природолюбця, урешті, патріота рідної землі.

Аналіз досліджень і публікацій. Українські та зарубіжні вчені активно досліджують творчість В. Сухомлинського, сформувався цілий напрям у науці – сухомлиністика, сучасний етап якого (з 2000 р.) характеризується появою низки дисертацій, монографій, навчальних посібників тощо [5], у яких сухомлиністи всебічно досліджують педагогічну систему педагога. Наша розвідка покликає доповнити та розширити ці дослідження. Попри те, що творчий доробок В. Сухомлинського в царині казки аналізували Г. Білавич, З. Лановик, М. Лановик, Н. Новосельська, О. Савченко, Б. Савчук, С. Світельська-Дірко, Г. Ткаченко, Л. Федяєва, М. Чепіль та ін., однак зазначені автори не досліджували проблему використання літературних творів педагога-гуманіста на уроках природознавства в початковій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сухомлинський Василь Олександрович – автор близько 1500 казок і оповідань, і його злободенність повсякчас є на часі: за майже п'ятдесят років після

смерті корифея української педагогіки творчість не тільки не затьмарилася, а з кожним роком висвічує новими гранями. Його справедливо відносять до когорти дитячих письменників [2], оскільки твори вирізняються великою виховною силою. Праці для дітей можуть слугувати добрим підґрунтям для глибоких морально-етичних роздумів, спонукають розум, волю, почуття молодшого школяра до аналізу вчинків літературних героїв, а відтак – і до відповідних висновків, викликають бажання наслідувати їх або, навпаки, чинити по-іншому.

Особливо вартісними бачимо питання формування в учнів ціннісних орієнтацій, абсолютних людських якостей (добро, любов до всього живого, близького, справедливості, чесності, патріотизм, гідність, гуманізм тощо), які у творах В. Сухомлинського йдуть по лінії біфуркації добра і зла. Сучасна українська сухомлиніст С. Світельська-Дірко слушно зауважує: казки Павлиського директора природничого, соціально-побутового, героїко-патріотичного жанрів мають високий виховний потенціал, особливо коли це стосується учнів молодших класів. Не випадково педагог надавав особливу увагу їхній казкотвірчій діяльності, що здійснювалася на лоні природи. Це була колективна імпровізація, де кожен учень прагнув передати свої враження від побаченого. Відтак розповіді школярів перетворювалися на твори-мініатюри, які вони створювали протягом усього навчання в 1–4 класах [4]. Далі відбувалося складання казок, які спочатку також створювалися колективно та імпровізаційно, на прикінцевому етапі кожен маленький автор за допомогою вчителя обирав для себе тему казки та самостійно працював над нею. Увінчувався такий творчий процес Святом казки, що відбувалося наприкінці навчального року. Учні читали та інсценізували власні твори, а також складали альбоми з художньо оформленими текстами казок, оповідань та створеними власноруч ілюстраціями до них [4; 8].

Для нас важливою теза В. Сухомлинського про те, що найсприятливішими умовами для розвитку творчості дітей є спостереження за природою, уроки серед природи, що викликають бажання передати свої почуття і переживання. Саме такі "живі уроки" уможливають слову і думці злитися в дитячій душі у стрімкий потік, породжуючи різноманітні образи [4]. Розроблену Великим гуманістом ХХ сторіччя систему уроків серед природи, просто неба, у "зелених класах", "зелених лабораторіях", де діти розширювали б свої знання про довкілля, явища природи, рідний край, життя тварин і птахів, рослин, варто неодмінно запрова-

дити у практику сучасної української школи. Уроки природознавства, на наше глибоке переконання, повинні стати "живими", а педагогічне новаторство Василя Сухомлинського в цій царині має бути керівництвом до дії вчителів. Власне, на такий підхід до викладання природознавства в початковій школі нині орієнтує і концепція Нової української школи. Тому ці методичні знахідки класика української педагогіки є на часі та потребують активного творчого використання.

Директор Павлиської школи навчав школярів не тільки вдвлятися в довкілля, а й художньо передати побачене, засобом слова відобразити красу природи, її розмаїття, наприклад, на уроках просто неба з таких тем, як "20 відтінків вбрання лісу – як їх назвати? Як квіти зустрічають схід сонця?" Він спонукав учнів начотню матеріалізувати свої думки і почуття, виразно та яскраво висловитися про прекрасне у природі засобом казки (шляхом створення творів-мініатюр). Ці "зелені уроки" педагог-новатор називав хвилинами "доторкання учителя до дитячого серця красою рідного краю, рідного слова" [1, с. 111]. "Треба, щоб діти не просто бачили, як дерева весною вскриваються білим серпанком, як над золотими дзвіночками хмелю літають бджоли, як наливаються яблука та червоніють помідори – все це, як наголошував видатний гуманіст, письменник і поет, вони повинні пережити як радість, як повноту свого духовного життя. Нехай дитинство пригадається їм у яскравих, сонячних образах: сад у білому вбранні цвітіння, не повторне звучання бджолиної арфи над полем гречки, глибоке, холодне осіннє небо з журавлиним ключем над обрієм, сині кургани в тремтливому мареві, багрянний захід сонця, верба, що схилилася над дзеркалом ставу, стрункі тополі край дороги – все це нехай залишить незабутній слід у серці, як краса життя у роки дитинства, як пам'ять про найдорожче", – зазначав учений [7, с. 256–257].

За думкою дослідниці С. Світельської-Дірко, ціннісне ставлення до природи молодших школярів формується у процесі екологічного виховання і виявляється у таких ознаках: усвідомленні функцій природи в житті людини та її самоцінності; почутті особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них; здатності особистості гармонійно співіснувати з природою; поводитися компетентно, екологічно безпечно; критичній оцінці споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, появи екологічної кризи [4]. Саме молодшому шкільному віку притаманне не

прагматичне ставлення, що ґрунтується на суб'єктифікації, коли природні об'єкти стають "значущими іншими"; посилюються мотиви спілкування з природою [4]. Тому проблема виховання етико-екологічних цінностей особистості – одна з наріжних проблем етики, педагогіки, психології, філософії, де ключовими завданнями постають виховання доброти, чуйності, любові до природи, усього живого, готовності захищати природу, примножувати її багатства тощо [2]. Казки В. Сухомлинського – це те джерело, яке здатне сформувати такі почуття в молодших школярів. Отож використання їх на уроках природознавства – необхідна умова процесу формування особистості дитини-природолюба, дитини-природознавця, дитини-природозахисника.

Укладач читанок, дослідниця педагогічної спадщини В. Сухомлинського академік О. Савченко окреслює такі художні особливості його казок та оповідань для дітей: а) майже в усіх творах сюжет дуже чіткий, читач може відразу зрозуміти, де, коли і як відбувається подія, скільки дійових осіб, хто вони; б) в основі сюжетів – опис короткотривалих ситуацій спілкування і взаємодії між дітьми, дитиною та батьками, учнями й учителями, між казковими істотами тощо, у процесі якого постає значуща морально-етична чи пізнавальна проблема; в) спрямованість сюжету на таку проблемність часто підказують заголовки текстів; г) зазвичай моральна ідея в тексті не завжди визначена автором, вона здебільшого є прихованою, її сутність мають виявити читачі самостійно "у діалозі" з автором [3, с. 40–44]. Таким чином, доречним видається нам застосування на уроках природознавства "літературних хвилинок" природознавчого змісту, присвячених творчості В. Сухомлинського. Як показав контент-аналіз підручничкового фонду з природознавства, твори для дітей (казки, оповідання, легенди) В. Сухомлинського, які сприяють вихованню найкращих людських якостей та почуттів, любові до рідної землі, довкілля, бережливого ставлення до природи, її багатств, інформують про явища природи тощо, у навчальних книгах із природознавства не представлені. Тому вчителю доречно використовувати такі "вкраплення" на уроках, адже у творах Павлиського директора природознавчого змісту в алегоричній формі передається ставлення дітей та дорослих до довкілля, до світу природи, засуджуються чи схвалюються вчинки героїв, завдяки казці молодший школяр своїм розумом і серцем виражає ставлення до добра і зла. Понад те, у цих творах завжди присутні відомості про довкілля, стосунки живих

організмів між собою та із середовищем, отже, вони стають джерелом формування екологічних понять, перетворюються на ефективний дидактичний засіб. Такі екологічні твори навчають дитину наукового бачення світу, у цікавій формі допомагають їй збагнути складні явища природи.

Казці вченний-педагог відводив особливе місце в навчально-виховному процесі: "Казка – це, образно кажучи, свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мови. Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена в яскравих образах. Казка – благородне і нічим не замінене джерело виховання любові до природи. Патріотична ідея казки – у глибині її змісту, створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до серця і розуму дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення. Казка виховує любов до рідної землі вже в тому, що вона – творіння народу" [7, с. 83]. Літературні твори для дітей В. Сухомлинського, зібрані у збірці "Казки Школи під голубим небом" [6], слугують добрим виховним засобом: окрім іншого, викликають любов до природи, розповідають про її красу, магічну силу доброті і чуйності у взаєминах між людьми, пробуджують бажання захистити слабшого, оберігати природу, дбати про довкілля. Наведемо деякі з них, які доцільно використовувати на уроках природознавства.

Я вирощу внучку, дідусю

У садку росте стара вишня. Маленький хлопчик Олесь побачив вишеньку та й питає дідуся:

– Де взялася ця маленька вишенька?

– З кісточки виросла, – відповів дідусь.

– То це донька старої вишні?

– Так, донька.

– А внучка у старої вишні буде?

– Буде, Олесю, – відповів дідусь, – якщо ти викохаш оцю маленьку вишеньку, діддешся з неї ягідок, посадиш кісточку – то з кісточки її виросте внучка старої вишні. Олесь задумався.

Білка і Добра Людина

Йшла собі лісом Добра Людина. Дивилася на трави й квіти ласкавими очима. Не наступила на квіти, бо помітила їх. Ось підійшла Добра Людина до високої сосни. Побачила білочку. Білочка стрибала по гілках, а за нею гнався якийсь рудий звірок. Добра Людина впізнала куницю. Це лютий білоччин ворог. Ось-ось куниця наздожене білку й розірве своїми лютьми пазурями. З жалем і болем у серці глянула Добра Людина на бідолаху. Побачила білочка очі Доброї Людини, плигнула з дерева й сіла їй на плече. А зла

куниця втекла в темний ліс. Погладила Добра Людина білочку та й сказала:

– Стрибай собі до свого дула. Глянула білочка вдячно Доброї Людині у вічі й пострибала додому. Дітки давно вже чекали її. Вона й розповіла їм про Добру Людину.

Конвалія

Петрик уранці прийшов у сад і побачив конвалію. Зачарований дивною красою квітки, хлопчик довго стояв перед нею. "Зірву квітку, поставлю в вазу на столі, – подумав Петрик. – Красиво буде в кімнаті". Він простяг руку, щоб зірвати квітку, та враз уявив собі: що ж станеться із садом без конвалії? Загулив долонями квітку, і в саду стало похмуро й незаптишно. На зелені листки впала сіра тінь, замовкли пташки. Петрик відтулив квітку, і на деревах знов почувся пташиний спів. "Он яка ти, дивовижна квітко, – подумав Петрик. – Хіба ж можна тебе зривати й нести до кімнати?"

Дуб під вікном

Молодий лісник побудував у лісі велику кам'яну хату й посадив дуба під вікном. Минали роки, виростали у лісника діти, розростався дубок, старів лісник. І ось через багато літ, коли лісник став дідусем, дуб розрісся так, що закрив вікно. Стало темно в хаті, а в ній жила красуня – лісникова внучка.

– Зрубайте дуба, дідусю, – просить внучка, – темно в хаті.

– Завтра вранці почнемо, – відповів дідусь.

Настав ранок. Покликав дідусь трьох синів і дев'ятьох онуків. Покликав внучку-красуню і сказав:

– Будемо хату переносити в інше місце.

І пішов з лопатою копати рівчак для фундаменту. За ним пішли три сини, дев'ять внуків і красуня-внучка.

Відломлена гілка

Уздовж алеї парку біг хлопчик. Був ясний весняний день, на деревах співали пташки, серед квітів літали барвисті метелики. Хлопчиків було весело. Він біг, розмахуючи руками. Уздовж алеї росли маленькі липки, їх недавно посадили. На гілочках зеленіли ніжні пахучі листочки. Хлопчик зривав їх і кидав собі під ноги. Потішався. От зупинився біля однієї липи. Та не листочок відірвав, а цілу гілочку відчахнув. Гілочка впала додолу. Хлопчик на хвилю зупинився, глянув на тремтлячі листочки. Глянув і на липку. З північного боку зяяла ранка... Хлопчиків стало жалко липки, та жалість у його серці жила недовго. Бо надворі був такий радісний сонячний день... Хлопчик переступив гілочку й побіг далі. Минуло багато-багато літ. Хлопчик виріс, став дорослий. І діти його повиростали. Ось теп-

лого весняного дня приходить він до того парку, де бігав колись малим пустотливим хлоп'ям. Уздовж алеї росли високі стрункі липи. Одна тільки була мовби з північного боку поранена. У неї ніби руки не було. Замість гілки – глибокий шрам. Дідусь зупинився. Упізнав липу. Це він давно колись відчахнув її гілочку. І ось тепер на високому стрункому дереві не було великої гілки. Менше листя зеленого, менше цвіту липового, менше співу бджолиного – бо він зламав гілочку. Менше й радості в світі. Дідусь зітхнув. Він стояв на алеї, дивився на рівну доріжку, по якій біг маленький хлопчик.

Як діти раділи, а ялинка плакала

Наближався Новий рік. Поїхали люди до лісу, зрубали струнку Ялинку. Привезли її у велику світлу кімнату. Поставили посередині, прикрасами та цукерками прибрали. Бігають діти навколо Ялинок, милуються, пісні співають. Радісно дітям. А Ялинці страшно й сумно. Бо немає ні лісу темного, ні зайчика сірого, ні неба синього, ні місяця ясного. Бо в ногах у неї не снігова ковдра, а папірці барвисті всякі. Заплакала з туги Ялинка, та ніхто й не помітив гіркої сльози, що впала з гілки на підлогу. Одна тільки дівчинка синьоока помітила, зітхнула й тихо прошепотіла: "Ялинка плаче..." Закінчилося новорічне свято. Поїли діти цукерки, познімали прикраси. А Ялинку викинули на подвір'я... Біля неї стояла синьоока дівчинка.

Акація і бджола

Вилетіла Бджола ранесенько з вулика й згадала: учора вона брала нектар на гречці. А гречка далеко в полі. А що як піде дощ? Полетиш до гречки по скляночку нектару – і попадеш під зливу. Подумала Бджола, подзижчала та й каже:

– Полечу спитаю у Акації. Вона знає. Перед дощем у неї багато нектару. А перед сухою погодою – нема. От прилітає Бджола до Акації й питає:

– Сьогодні буде дощ?

– Заглянь у мої кухлики для нектару, то й узнаєш. Заглянула Бджола – повні кухлики. Отже, дощ буде. Не можна летіти далеко. Та й чого летіти, коли Акація перед дощем пригощає солодким нектаром!

Як бджілка знаходить квітку конвалії

Вилетіла з вулика бджілка. Літає над пасікою й прислухається. Чує, де далеко-далеко дзвенять голосні дзвіночки. Летить бджілка на музику дзвіночків. Прилітає до лісу. А то дзвонить квіти конвалії. Кожна квітка – маленький срібний дзвіночок. У середині – золотий молоточок. Б'є молоточок по сріблу – лунає дзвін – аж до пасіки лине. Ото так конвалія кличе бджілку. Прилітає бджілка, збирає з

квітки пилок та й каже:

– Дякую, квіточко...

А квітка мовчить. Вона лише знякло-віло опускає голівку [6].

Отже, літературні твори для дітей В. Сухомлинського імплементовані безпосередньо в докільля, природу, побут людини, тому це надає їм життєздатності, правдивості, виховує високі духовні цінності. У статті "Школа під Блакитним Небом" автор зазначає: "Я розповідаю казки. Вони творяться тут же. Кожен із нас – і я, і діти – стає в ці чудові години поетом. Коли в мене не вистачає яскравого, потрібного слова, діти допомагають мені. Ми склали тисячі казок. Наша творчість не є чимось винятковим і надзвичайним. Вона доступна кожному вчителю й кожному учневі. Бо кожна дитина – поет, бо вчителю треба вміти ввести її у світ творчості... Школа під Блакитним Небом – це джерело живої думки й слова, до якого я щодня привожу вас, щоб ви стали людьми великої душі, розумними й сердечними, мудрими мислителями... Казка – дитинство думки. Вона робить світ дитини яскравим і цікавим" [8, с. 21]. Ці слова авторитетного педагога варто взяти на озброєння вчителям початкових класів і створювати в кожному навчальному осередку таку Школу радості просто неба, де молодший школяр зможе стати водночас і допитливим дослідником, і мандрівником у світ природи, і творцем - автором літературного твору. На це сьогодні і спрямовує концепція Нової української школи. Казки Василя Сухомлинського актуалізують ще одну важливу проблему сьогодення: збереження докільля як глобальне завдання, яке стоїть перед людством. Вони навчають, як запобігти варварському ставленню до природи. Відповідь проста: цього варто навчати від самого народження дитини, починати виховувати екологічну культуру особистості змалечку, оскільки діти в ранньому віці дуже емоційні, чуйні та милосердні, сприймають природу як живий організм. Тому необхідно етико-екологічне виховання спрямувати насамперед на формування позитивного ставлення дитини до докільля, навчити любити, дбати про все живе, дбайливо використовувати природні ресурси.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Казки про природу посідають чільне місце в літературній спадщині В. Сухомлинського. Сьогодні за умов реформування української школи творча спадщина педагога-новатора переживає свій апогей, вона привертає пильну ува-

гу свіжістю думок, актуальністю проблематики, урешті, своїми нововведеннями, нестандартними підходами до навчання і виховання молодших школярів. З-поміж українських казкарів постає директора з Павлиша вирізняється особливою монументальністю, його творчість глибока тематично, багата ідейно, слугує ефективним дидактичним матеріалом на уроках природознавства, здатна, як жоден інший чинник, слугувати продуктивним засобом етико-екологічного виховання дитини. Твори для дітей В. Сухомлинського необхідно ширше вводити в освітній процес початкової школи, а ідеї Школи просто неба набувають особливої актуальності у зв'язку з реформуванням української школи.

Предметом подальших досліджень може стати вивчення проблеми використання творчої спадщини Василя Сухомлинського в позакласній роботі з молодшими школярами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антонець М.* Дидактичні проблеми загальноосвітньої школи у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : [монографія] / М. Антонець. – К. : Вища школа, 2008. – 247 с.
2. *Білавич Г. В.* "Казки школи під голубим небом" В. Сухомлинського як засіб етико-екологічного виховання. Проблеми дитинства у контексті сучасної педагогіки: зб. наук. праць на пошану Василя Сухомлинського / [за ред. М. Чепіль, М. Ярушак]. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. – С. 14–19.
3. *Савченко О.* Художні твори Василя Сухомлинського для дітей як джерело виховання цінностей. Педагогічний дискурс / О. Савченко. – Хмельницький: П. П. Балуєк І, 2011. – Вип. 10. – С. 40–44.
4. *Світельська-Дірко С. В.* Формування засобами казки добра в свідомості школярів початкових класів в творчій спадщині В. О. Сухомлинського : матеріали V Міжнародного семінару "Концептуальні основи підготовки спеціалістів : традиції та перспективи в контексті реалій сучасної освіти": [наук.-метод. зб.]. – № 76. – Київ, 2013. – С. 119–124.
5. *Сухомлинський В. О.* Бібліографія: 2001–2005 рр. / В. О. Сухомлинський [уклад. В. Л. Федяєва, О. В. Сараєва]. – Херсон, 2006. – 132 с.
6. *Сухомлинський В.* Казки Школи під голубим небом / В. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1991. – 178 с.

7. *Сухомлинський В. О.* Серце віддаю дітям : вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 279 с.

8. *Сухомлинський В. О.* Я розповім вам про казку... Філософія для дітей // Збірка творів [укладач Ольга Сухомлинська]. – К. : Видавничий дім "Школа", 2016. – 575 с.

REFERENCES

1. Antonets M. Dydaktychni problemy zahalnoosvitnoi shkoly u pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskooho : [monohrafiia] / Mykhailo Antonets. – K. : Vyshcha shkola, 2008. – 247 s.
2. Bilavych H. V. "Kazky shkoly pid holubym nebom" V. Sukhomlynskooho yak zasib etyko-ekolohichnoho vykhovannia / H. V. Bilavych, B. P. Savchuk // Problemy dytynstva u konteksti suchasnoi pedahohiky: zb. nauk. prats na poshanu Vasylia Sukhomlynskooho / za red. M. Chepil, M. Yarushak. – Drohobych : Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2018. – S.14–19.
3. Savchenko O. Khudozhni tvory Vasylia Sukhomlynskooho dlia ditei yak dzherelo vykhovannia tsinnosti / Oleksandra Savchenko // Pedahohichniy dyskurs. Khmelnytskyi: P.P. Baliuk I., 2011. – Vyp. 10. – S. 40–44.
4. Svitelska-Dirko S. V. Formuvannia zasobamy kazky dobra v svidomosti shkoliariv pochatkovykh klasiv v tvorchii spadshchyni V. O. Sukhomlynskooho / S. V. Svitelska-Dirko // Materialy V Mizhnarodnoho seminaru "Kontseptualni osnovy pidhotovky spetsialistiv : tradytsii ta perspektyvy v konteksti realii suchasnoi osvity": [nauk.-metod. zb.]. Novi tekhnolohii navchannia. – № 76. – Kyiv, 2013. – S. 119–124.
5. Sukhomlynskyi V. O.: Bibliohrafiia: 2001–2005 rr. / Uklad. V.L. Fediaieva, O.V. Saraieva. – Kherson, 2006. – 132 s.
6. Sukhomlynskyi V. Kazky Shkoly pid holubym nebom / Vasyli Sukhomlynskyi. – K. : Radianska shkola, 1991. – 178 s.
7. Sukhomlynskyi V. O. Sertse viddaiu ditiam / V. O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory. V 5-ty tomakh. – K. : Radianska shkola, 1977. – T. 3. – 279 s.
8. Sukhomlynskyi V. O. Ya rozpovim vam pro kazku... Filosofiia dlia ditei // V. O. Sukhomlynskyi. Zbirka tvoriv. Ukladach Olha Sukhomlynska. – K. : Vydavnychiy dim "Shkola". – 2016. – 575 s.

Стаття надійшла 19.11.2018 р.